

BOTLIK JÓZSEF

ADALÉKOK BRÓDY ANDRÁS (1895–1946) SZÜLŐFALUJA, BEREGKÖVESD TÖRTÉNETÉHEZ

2. RÉSZ

A magyar állam igen jelentős pénzügyi támogatásával 1898. március 28-án, Szolyva községben indult el az ún. „ruthén” vagy „hegyvidéki gazdasági akció”. Ennek szervezeti kerete az itt felállított Magyar Kir. Földművelésügyi Ministerium (sic!) Hegyvidéki Kirendeltsége volt, amelynek székhelyét később az alkalmasabb Munkácsra helyezték át. A kirendeltséget a jeles mezőgazdász, Egan Ede (1851–1901), mint miniszteri megbízott vezette. Az első két év mérlegét az 1900. január 12-én, Munkácson tartott közgyűlésen vitatták meg, ahol Egan terjedelmes jelentésben számolt be az addigi eredményekről.¹ A Magyar Kir. Államkincstár a Schönborn-uradalomtól 25 évre kibérelt 16 622 katasztrális hold földet, azt felosztotta és 41 községben 4303 rutén földművelőnek adta, akiknek többsége (2510 fő) havasi legelőt kapott. 1897-től 1900 elejéig összesen 1600 tenyészüzűt hozatott be külföldről az állam, amelyet öt, illetve négyévi részlefizetéssel kiosztottak a gazdáknak. Az Oroszországból kiűzött, a szomszédos osztrák tartományban, Galíciában viszont üzleti tevékenységében korlátozott, és 1868-tól Kárpátaljára tömegesen beözönlött kazárok kíméletlen, 500–1000% (!) közötti pénzuzsorájának a letörésére a kirendeltség a Szolyvai járásban 11 hitelszövetkezetet alapítottak 56 község lakosainak számára, amelyek kedvezményes kölcsönöket, illetve rögtöni segélyeket nyújtottak a bajba jutott gazdáknak.

A kazárok kiváltságos, versenytárs nélküli kocsmatartási, illetve italmérési lehetőségeinek a felszámolására Szolyván egy központi szövetkezeti áru-raktárt is felállítottak, amely a járásban 12 elárúsítóhelyet működtetett. Ezek a falusi szatócsboltoknál 50–60%-kal (!) olcsóbban adták cikkeit, hogy a rutén nép nyomorán enyhítsenek. Egán Ede ugyanis jól tudta, hogy a gazdasági akció súlypontja a következő: „aki a népnek pálinkát ad, e vidéken csak az tartja kezében a népet”. Ezért italmérési jogot kért a pénzügyminisztertől

az áruraktárak számára, amellyel két veszedelmet akart elhárítani a ruszin nép feje felől. A szövetkezetek csak zárt formában árusítának italt, amely csökkentené a napi kocsmázást, illetve ez a forma meggátolná, hogy egészségtelen, hamisított ital kerüljön forgalomba. Egán azt tervezte, hogy az áruraktárak is kínálnak majd minőségi pálinkát, de csak palackokban. Nem poharakban, mint a kocsmákban, ahol azt megelőzően legalább már tíz kézen ment keresztül, és szokás szerint felvizezték. Hogy mégis legyen ereje, vitriollal vagy más maró folyadékkal „erősítették”, vagyis hamisították. A miniszteri megbízott azt előre tudta, hogy az elképzelés várhatóan a legfőbb keresetétől fosztja majd meg a kocsmárosokat.²

Már a munkácsi hegyvidéki kirendeltség imént ismertetett, kezdeti eredményei is alapvetően sértették a kazár uzsorások, illetve kocsmárosok érdekeit. Ezért Egan Edének és munkatársainak, a hitelszövetkezetek tagjainak az élete a folytonos fenyegetések miatt állandó életveszélyben forgott, amelyre Egan az imént idézett 1900. február 12-i munkácsi értekezletre készült jelentésében is többször hivatkozott.³ A következő évben, 1901. szeptember 20-án reggel az Ungvár és Munkács közötti főúton, a Lázi-dombon Egan Ede halálos kimenetelű lövést kapott. A helyszíni szemlén felvett törvényszéki jegyzőkönyv az öngyilkosságot teljesen kizártnak nyilvánította. Mégis jóval a hivatalos vizsgálat lezárulása előtt, például a szeptember 24-én kiadott Ung vármegyei alispáni jelentés szerint Egan életét a „saját fegyvere okozta véletlen baleset oltotta ki”.⁴

A hetekig tartó, és érthetetlen módon nem kellő eréllyel folyó nyomozás után a hivatalos vizsgálóbizottság véletlen balesetet állapított meg. Közben a fővárosi liberális lapok kezdettől fogva balesetről vagy öngyilkosságról írtak, de Egan halálának körülményeit a sajtó és a közvélemény hónapokig vitatta. A számos ellentmondás miatt Bihar Jenő (1882–1951) újságíró, a *Magyar Állam* című lap akkori belső munkatársa beható magánnyomozást folytatott és büntetőjogi részletességgel, a végzetes út körülményeinek alapos feltárásával, az ellenérvek éles logikájú cáfolatával arra a következtetésre jutott: „nincs kétség benne, hogy *Egán Ede orvgyilkosságnak áldozata*” lett.⁵

Visszatérve a „ruthén” gazdasági akcióra: a munkácsi hegyvidéki kirendeltség, Bródy András szülőfaluját, Beregkövesdet nemcsak bekapcsolta a mozgalomba, hanem abban a település fontos szerepet kapott. A Borzsa folyó völgyében ekkor elterülő fűzfa-erdők egy kiterjedt kosárkötő házi ipar alapjául kínáltak, amely a téli ínséges hónapokban jövedelmet adhatott a rutén munkanélkülieknek. Ezért a kirendeltség 1900–1903 között államkölt-

ségen, tanfolyamokat rendezett hat községben. Köztük Beregkövesden is egy másfél hónapos kosárfonó képzést szervezett. Ezen kívül a földművelésügyi miniszter az alapanyag biztosítására községünkben egy hat katasztrális hold kiterjedésű fűzfa-telep létesítését is engedélyezte, amelyből 1903. végére már két holdat betelepítettek, a többi területé folyamatban volt.⁶

A következő évben, 1904-ben a beregkövesdi fűzfa-telepet további két katasztrális holddal bővítették, amelyre a hegyvidéki akció keretében kétszáz koronát költöttek. A gazdasági akció ez évi jelentésében találtunk először adatokat a Beregkövesdi Hitelszövetkezet működésével kapcsolatban, amely Bereg vármegyében elsőként, még 1895-ben alakult. A szövetkezet elnöke Dudinszky Iván görög katolikus lelkész, alelnöke Hadsega János görög katolikus tanító. Igazgatósági tagok: Csehity János [községi] bíró [, azaz a falu vezetője], Panytaninecz Vaszil, Küzma Vaszil, Küzma György, Mattus János, Simon Mihály és Kotser Elek. Könyvelő: Ponetmeszki János tanító. A nevekből jól érzékelhető, hogy a Beregkövesdi Hitelszövetkezet vezetőségének a túlnyomó része ruszin származású lakos volt. Az alakulás évében már 121 taggal és 128 üzletrésszel működött. E két legfontosabb mutató a következő években: 1896-ban 153, illetve 159, 1897-ben: 190 / 196, 1898-ban: 204 / 241, 1899-ben: 241 / 246, 1900-ban: 216 / 223, 1901-ben: 184 / 202, 1902-ben: 234 / 241, 1903-ban 161 / 167, 1904-ben: 146 / 153. A tagoknak 1903-ban 15 007 korona kölcsönt folyósítottak.⁷

Az alakulás után egy évtizeddel, 1904-ben a Beregkövesdi Hitelszövetkezet összesen 11 601 korona kölcsönt folyósított. Az összeg megoszlása: ház, föld ingatlan vásárlására 8500, állattenyésztési célokra 1100, élelmezési cikkekre, illetve vetőmagra 990, régebbi tartozás törlesztésére 390, egyéb vegyes szükségletre 621 koronát.⁸

A kosárfonás népszerűsítésére 1905-ben öt településen – köztük Beregkövesden ismét – rendeztek tanfolyamot egyenként 600 korona költséggel, összesen 82 helyi lakosnak. A résztvevők elsősorban a szőlő-szállító kosarak készítésében szereztek gyakorlatot. E termék iránt ugyanis akkoriban nagy volt az országos kereslet, de kellő hazai előállítás hiányában elsősorban a szomszédos Galíciából hozták be. A munkácsi hegyvidéki kirendeltség által biztosított nyersanyagból 1905–1906 telén Beregkövesden 65 helybeli kosárfonó, összesen 12 896 darab, főként szőlő-szállító kosarat állított elő, és jutott ez által a téli hónapokban munkához és keresethez. Terméküket a Beregszász-hegyvidéki Csemege-szőlő Értékesítő Szövetkezet vette át, mint megrendelő. A kosárfonáson kívül a fafaragás volt a

ruszinok legkedveltebb téli elfoglaltsága. A gazdasági akció keretében a magyar kormányzat ezt is elősegítette méghozzá oly módon, hogy 28 ezer korona ún. beváltási előleget adott a termékek értékesítéséhez. Az összeget 12 község 432 fafaragója – köztük beregkövesdi lakosok is – vehették igénybe, amelyet fél év alatt használtak fel. Ezáltal egész évben folyamatosan dolgozhattak, és juthattak állandó keresethez.⁹

A munkácsi hegyvidéki kirendeltség 1906-ban, az előző években tartott háziipari tanfolyamokon kiképzett kosárfonók további foglalkoztatására 9000 korona államsegélyt fordíthatott. Az összeg nagyobb részéből (5500 korona) fűz vessző nyersanyagot (72 995 kg-ot), a többi a műhelyek fenntartására, eszközökre és művezető mesterek alkalmazására költették. A fűz vesszők megfőzése után a hántott vesszőket öt falu – köztük Beregkövesd – másfél száz kosárfonója között osztották ki feldolgozásra, akik abból 27 665 szőlő-szállító kosarat állítottak elő. Községünkben, ebben az időben tucatszíninál több fafaragó is működött, de a hegyvidéki akció ez évi eredményéről szóló jelentés erről nem közölt részletes adatokat. Ebben az évben a beregkövesdi hitelszövetkezet 9000 korona államsegélyt kapott arra a célra, hogy a településen a helyi iparosok számára ún. iparházat létesítsen. Ennek célja, hogy egy telephelyen dolgozzanak művezető irányításával, rendhez és pontossághoz szokjanak, a munka minőségét fokozatosan javítsák, s végül erre „az egyöntetű kidolgozás szükségessége iránti érzék és ízlés kifejlesztése végett van szükség”. Az előbbi tulajdonságok nélkül ugyanis egy iparos nem boldogulhat, amelyet a művezetőknek kell belenevelnie a hegyvidéki kezdő házi iparosokba, hogy boldogulhassanak, és önálló mesterekké válhassanak – fogalmazta meg a célt Kazy József (1856–1923 „ministeri tanácsos, hegyvidéki, erdélyrészi (székelyföldi) és felvidéki ministeri megbízott”. Az előző esztendőben, 1905-ben Beregkövesden tűzvész pusztíthatott, mert a munkácsi hegyvidéki kirendeltség jelentése szerint ekkor 16 tűzkárosult helyi családnak segélyként, ingyenesen 33 mázsa zabot és 48 mázsa tengerit, azaz kukoricát osztottak ki.¹⁰

Bereg vármegyében a kosárfonó háziipar fejlesztésére 1907-ben hét tanfolyamot (időtartamuk 6–8 hét) szerveztek, köztük Beregkövesden. Ezzel községünkben is olyan jelentősre emelkedhetett az e tevékenységgel foglalkozók száma, hogy a munkácsi hegyvidéki kirendeltség „a kosárfonó háziipar állandósítása s hivatásos üzésére alkalomnyújtás végett (...) kosárfonó szövetkezet megalakulását mozdította elő”, hasonlóan további hat Bereg vármegyei helységben is. A Beregkövesdi Kosárfonók Termelő Szövetke-

zete tagjainak száma ekkor 30 fő, a jegyzett üzletrészeké 31 darab, értékük 775 korona, az előállított szőlő-szállító kosarak száma 8920 darab, ezek egységára 28 fillér, összes értéke 2497 korona 60 fillér. Az előző évben, 1906-ban, a községünkben létesített (már említett) ún. iparház már 1907-ben „szűknek bizonyult”, amelyet a munkácsi hegyvidéki kirendeltség 4270 korona költséggel kibővített.

Ugyancsak az 1907. évi jelentés a Beregkövesdi Hitelszövetkezet mérlegadatait is részletesen közölte a mellékelt táblázatban. A szövetkezet tagjainak száma 1906-ban 130, 1907-ben 136 fő, az üzletrészek száma 139, illetve 147. A továbbiak már 1907. évi adatok: ekkor az üzletrészek értéke 7350 korona, a készpénz-készlet 78 korona 60 fillér. A váltókölcsonök értéke 1719 korona, a kötelezvénykölcsonöké 13 992 korona volt. A központi folyószámra 49 korona 69 fillér, a szövetkezet összes vagyona ekkor 15 839 korona 29 fillér. A befizetett üzletrész értéke 5752 korona 05 fillér, a központi hitel 2576 korona, a központi előleg 8 korona, a takaréket 2618 korona 40 fillér, a tartalékalap 3173 korona 61 fillér. Az átmeneti kamat 600 korona, a föl nem vett osztalék 399 korona 12 fillér, a tiszta nyereség 712 korona 11 fillér, végül az összes teher 15 839 korona 29 fillér volt.¹¹

A munkácsi hegyvidéki kirendeltség 1908-ban „a kosárfonó háziipar fejlesztése végett” Bereg vármegyében, ismét hat községben – köztük Beregkövesden – szervezett tanfolyamokat 4500 korona költséggel, 120 fő részvételével. A megyében ekkor már 13 kosárfonó szövetkezet működött, ahol a téli időszakban mintegy 700 kiskgazda jutott keresethez. A Beregkövesdi Kosárfonók Termelő Szövetkezete egy év alatt ugrásszerű fejlődést ért el, hiszen 1908-ban a tagjainak a száma már 51 fő volt, a jegyzett üzletrészek száma szintén 51 (1907-ben még csak 30 fő, illetve 31 üzletrész), melynek értéke 1275 koronára nőtt. A szövetkezet tagjai ebben az évben már 13 085 darab szőlő-szállító kosarat állítottak elő, csaknem másfélszer annyit, mint korábban. A kosarak egységára 30 fillér volt, így a beregkövesdi kosárfonók összesen 3925 korona 50 fillér értékű árut termeltek. A szövetkezetnek, ugyancsak 1908-ban a munkácsi hegyvidéki kirendeltség egy vesszőhasító- és gyaluló gépet, illetve egy vesszőgőzölő berendezést adományozott.

A Beregkövesdi Hitelszövetkezet is jelentősen fejlődött: 1908-ban már 159 tagja, 170 üzletrésze volt, ez utóbbi értéke elérte a 8500 koronát. A jelentéshez mellékelt táblázatból közöljük a hitelszövetkezet működésének további adatait: a készpénz-készlet ekkor 288 korona 48 fillér, váltókölcso-

nök 1943 korona, kötelezvénykölcsönök 18 032 korona 50 fillér, felszerelés 80 korona, különbözők 132 korona, a szövetkezet összes vagyona 20 475 korona 98 fillér. A befizetett üzletrész értéke 5769 korona 11 fillér, a központi hitel 7755 korona, a központi előleg 8 korona, a központi folyószámla 2 korona 03 fillér, a takarékbetét 1060 korona 93 fillér, a tartalék-alap 3673 korona 56 fillér. Az átmeneti kamat 600 korona, föl nem vett osztalék 498 korona 60 fillér, különbözők 424 korona, a tiszta nyereség 684 korona 75 fillér, végül az összes teher 20 475 korona 98 fillér.¹²

Beregkövesden a kosárfonó-, illetve a hitelszövetkezet természetesen a következő években is tovább működött, de eredményeiről sajnos, nincsenek adataink. A lényeg, hogy a magyar kormányzat hegyvidéki gazdasági akciójának köszönhetőn, községünkben is jelentősen csökkent a téli hónapokban az addigi munkanélküliség mértéke, illetve sikerült letörni a kazár uzsorakamatot. Az is tény viszont, hogy tevékenységük – miként Kárpátalján másutt is – az első világháború kitörése, 1914 nyara utáni években az egyre fokozódó általános nehézségek miatt visszaesett.

A 20. század első évtizedének a végén Bródy András szülőfaluja vasúti összeköttetést is kapott a Borszavölgyi Keskenyvágyányú Helyiérdekű Gazdasági Vasút (másik nevén Borszavölgyi Gazdasági Vasút, BVGV) megépítésével. Visszatérve a kezdetekre: a Borzsa folyó völgyében egy vaspálya létesítését már a 19. század végén tervezték. Hegedüs Sándor a kereskedelmiügyi tárca vezetője, a Széll Kálmán (1843-1915) miniszterelnöknek küldött, s 1899. május 8-án keltezett átiratában említette meg, hogy „ugyancsak megadatott, meg is hosszabbítatott az előmunkálati engedély a Beregszásztól Dolháig vezetendő helyi érdekű vasútra is, de ennek érvénye már megszűnt anélkül, hogy az érdekelttség (tudni illik a kivitelező vállalkozó) az engedély elnyerése iránt lépéseket tett volna”.¹³

A 20. század első éveiben a Beregszász–Dolha közötti tervezett, és Beregkövesden is áthaladó vasút megépítését Bereg vármegye Közigazgatási Bizottsága is rendszeresen sürgette a miniszterelnöknek küldött félévi, illetve éves jelentéseiben. Így például 1905-ban, majd 1906. második félévében, amikor a testület a következőket írta: „A megvalósulás pontján álló Beregszász-dolhai helyi érdekű vasúti vonal kiépítésétől függ az egész Beregszász város és az annyira elhanyagolt Felvidéki járás gazdasági jólétének és kulturális fejlődésének lényeges javulása s a nép kereseti viszonyainak gyarapodása”.¹⁴

A pálya megvalósítására a kormány 1907-ben törvényjavaslatot nyújtott be a Magyar Országgyűléshez. Megépítése az előző évben elfogadott 1906. évi

XLII. törvénycikkely alapján, a kereskedelemügyi miniszter 1907. augusztus 21-én kiadott, 61.815. számú rendeletével vált lehetővé a budapesti bejegyzésű Magyar Helyiérdekű Vasutak Részvénytársaság számára. Az rt. vállalta, hogy a Magyar Kir. Államvasutak, a MÁV Beregszász, illetve Nagyszőlős (sic! – korabeli írásmóddal) állomásaitól Beregkövesdig, majd innen Bilkén át Dolháig lefektet egy 760 mm-es keskeny nyomtávolságú helyiérdekű vasutat. Ezen kívül erről a pályáról két szárnyvonalat épít ki Dolha és Kovácsrét, illetve Ilosva és Szajkófalva községek között, és engedélyének tartama alatt az egész vonalat üzletileg folyamatosan kezeli, azaz üzemben tartja. A kivitelezéshez szükséges tőkét 3,554 millió koronában írták elő, amelyből forgalmi eszközre 554 ezer, tartalékalapra 147 ezer koronát kellett elkülöníteni. Az engedély szerint a Magyar Helyiérdekű Vasutak Részvénytársaságnak az építkezéshez szükséges síneket és egyéb felszereléseket, valamint tárgyakat hazai gyártóktól kellett beszereznie. Az előírások szerint a pályán a legnagyobb emelkedő 33 ezrelék, a legkisebb ívsugar 100 méter lehetett.

Az engedély kiadása után alig másfél évvel, 1908. december 23-án nyitották meg a BGVV első kettő vonalszakaszát: Beregszász és Dolha között 75,079 km hosszan – ezen pályán volt/van a falu közvetlen közelében Beregkövesd vasúti megállója –, illetve Nagyszőlős és Komlós viszonylatban, 19,093 km hosszúságban. A következő évben, 1909. május 22-én a harmadikat Dolha és Kovácsrét között. Ezt követően 1910. december 23-án a negyediket Ilosva és Szajkófalva vonalán, végül az ötödiket 1911. június 10-én az utóbbi településtől Gyilalja vasúti megállóig. (Az Ilosva–Gyilalja pálya üzemi hossza 11,788 km volt.) A vasút létesítésére km-ként 30 815 koronát költöttek.

A Borszavölgyi Gazdasági Vasút pályájának túlnyomó része Bereg vármegyében haladt a Tiszahátról északkelet felé a hegyvidékre. Csak a legfelső szakaszán, Lukova falu után lépte át a megye határát, a következő megállója, Zárnya község már Máramaros vármegyében feküdt. A három részből álló vonal leghosszabb, 74 km-es szakasza Beregszász–Komlós–Ilosva–Dolha–Kovácsrét között húzódott. Az összesen 106,159 km üzemi hosszmeretű hosszú pálya üzemeltetését a BGVV saját kezelésben oldotta meg. (Más adat szerint a kisvasút 103 km hosszan futott, és az említett időpontnál egy nappal korábban, 1908. december 22-én adták át)¹⁵ Az 1911., majd az 1912. évi nyilvántartás szerint a vasúttársaság tulajdonában 15 mozdony működött. A pálya alsó harmada sík-, a középső dombvidéken, a felső része a Borzsa folyó völgyében haladt. Különösen az utóbbi szaka-

szon, a kivitelezőnek, a Magyar Helyiérdekű Vasutak Részvénytársaságnak jelentékeny földmunkát kellett elvégeznie a pálya kialakításához. Nagyobb műtárgyakat (hidak, átereszek) csak a Borzsa folyón és beléömlő patakokon kellett építeni. A BGVV vonalán összesen 17 állomást, illetve megállóhelyet alakítottak ki.¹⁶

A Borzsa mentén ez a vasúti pálya volt akkor az egyetlen korszerű közlekedési eszköz, amely elsősorban az erdőgazdaságok, a fűrész-üzemek és a kőbányák termékeit szállította a Csap–Bátyú–Királyháza fővonalon fekvő két fontos csomópontra, Bereg, illetve Ugocsa vármegyék székhelyére, Beregszász és Nagyszőlős teherpályaudvarára. A Borzsavölgyi Gazdasági Vasúttal Beregkövesd népéhez is közelebb került a szűkebb táj, Kárpátalja, az ország s a nagyvilág. Ezt jelzi a postaszolgálat minőségének ekkori jelentős javulása is.

A Bereg vármegyei Közigazgatási Bizottság 1908. második félévi jelentése szerint „a nagyberegi, beregkövesdi és bilkei (tudni illik lovas)kocsi posta-járatok megszűntek, amennyiben a postai forgalmat az 1908. évi december hó 24-én megnyílt Borzsavölgyi gazdasági vasút közvetíti”.¹⁷

Ugyancsak az előbbi jelentésből tudjuk, hogy ebben az időben a BGVV „Kövesd”, azaz Beregkövesd állomásától kiágazva a Hát-hegység nyugati tövében Munkács városáig, egy keskeny vágányú helyiérdekű pályát terveztek. Ez „jóval kisebb jelentőségű ugyan az előbb említett vasútnál, de kiépülése sok apró ruthén község boldogulását segítené elő s Munkács város kereskedelmére is fontossággal bír”.¹⁸ A Beregkövesd és Munkács közötti helyiérdekű vasút végül nem épült meg, bár a vármegye közigazgatási bizottsága annak létesítését az 1909., 1910., 1911. évi jelentéseiben is szorgalmazta.¹⁹

Közben huszonzét évi szolgálat után, feltehetően 1909. januárjában meghalt Seregély Ilona, Beregkövesd első postamestere.²⁰ Megüresedett helyének betöltésére a Magyar Kir. Posta augusztus elején pályázatot tett közzé, amelynek követelményei sajátosan tükrözik az akkori községi postaszolgálat állapotát, ezért idézzük. *Pályázati hirdetmény postamesteri állásra.* Beregkövesd III. osztályú hivatal. Készpénz-biztosítás 400 korona. Járandóság: 1206 korona fenntartási költség, 900 korona faluzó levélhordói, és 720 korona szállítási-átalány. Ebből az összegből (tudni illik a három részből álló járandóságból – B. J.) a postamester köteles volt a 6,7 km-re elhelyezkedő Falucska, Beregpálfalva és Komlós helységekbe, másrészt a 4,65 km-re fekvő Nyíresújfaluba, végül a 9 km-re lévő Beregkisfalud és Medence településekre naponkint közlekedő gyűjtő- és kézbesítőjáratot, illetve a 0,55 km-re

található beregkövesdi vasúti megállóra és vissza, naponta kétszer, szükség esetén háromszor közlekedő egyfogatú (lovas)kocsiküldönc-járatot fenntartani.²¹ Ez azt jelentette, hogy Beregkövesd postahivatalához ekkor hat szomszédos település – Falucska, Beregkisfalud, Beregpálfalva, Komlós, Medence és Nyíresújfalú – tartozott, mint kézbesítői kör. S az e falvakkal kapcsolatos postai szolgálat kézbesítőit, egyben a küldemények gyűjtőit, valamint a kocsiküldönc-járat alkalmazottait a beregkövesdi postamester fizette az imént felsorolt járandóságból. A pályázatra jelentkezőkről nincsen tudomásunk. Az ország postahivatalainak 1909. évi adattárából viszont megtudjuk, hogy Beregkövesd III. osztályba sorolt, nem kincstári tulajdonú postahivatalában, ebben az időben Zékány Ilona volt a postamester. A postai rendeletek tárának következő, 1910. évi egyik márciusi száma már a következőket közölte: „Áthelyezve: Torkos Gáborné Mesterházy Ilona pm. [postamester] Szarvasházáról Beregkövesdre”.²²

Közben Magyarország 1909. évi tiszti cím- és névtára szerint Beregkövesd település ebben az esztendőben Bereg vármegye Felvidéki járásában feküdt, és a szomszédos Komlós község körjegyzőségéhez tartozott Beregpálfalva, Falucska és Kissarkad helységekkel együtt. Az összesen öt település jegyzői feladatait ekkor a szomszédos Komlóson székelő Almásy Tivadar látta el.²³ Tisztségét még három év múlva is betöltötte. Ezt onnan ismerjük, hogy Bereg vármegye Közigazgatási Bizottsága 1912. második félévi jelentése szerint Almásy Tivadar körjegyző „útlevel lapok kiállítás körüli szabálytalanságok miatt dorgálással büntettetett”.²⁴ Az adatból következik, hogy az 1910-es években is voltak olyan lakosok Beregkövesden, akik az amerikai kivándorláshoz szükséges útlevelért folyamodtak a hatósághoz.

Mint említettük, Beregkövesd „lakályosabb volta miatt”, az 1870-es évek végén a görög katolikus lelkész a község által épített tágas paplakba telepedett. Eddig a kövesdi unitus hívek a szomszédos Falucska egyházközségéhez tartoztak, de a parókus átköltözése után Beregkövesd a népesség jelentős gyarapodása következtében önálló gyülekezetté növekedett. Sőt a 20. század első évtizedének a végén a görög katolikus esperes is a községünkben lakott. Minderről Bereg vármegye Közigazgatási Bizottsága 1909. első félévi jelentéséből értesülünk. „Sajnálattal emlékezik meg a bizottság azon lázadás jelle gével bíró ellenállásáról, melyet a Felvidéki járáshoz tartozó Falucska község gör.(ög) kath.(olikus) hívek lelkészük, Dudinszky Iván beregkövesdi esperessel szemben tanúsítottak. A viszály oka a lelkész és a hívek között bizonyos párbér jellegű szolgáltatások jogossága körüli vitából eredett (sic!) s

midőn a lelkész követeléséhez mereven ragaszkodott, a nép minden szolgálmány teljesítését, egyházi párbér fizetését megtagadta, a templomot becsukta s papját oda beereszteni nem hajlandó. A gör. kath. püspöki kormány (tudni illik az egyházmegye vezetése – B. J.) s a közigazgatási hatóság tapintatos s egyben erélyes közbelépése folytán azonban úgy látszik, hogy a rend legalább egy időre helyreállt, ámbár a nép előtt nem tudni mi okból feltűnően ellenszenves jelenlegi lelkész személye a béke végleges biztosítására nem alkalmas tényező”.²⁵ A párbérről: a római-, illetve görög katolikus, valamint a református egyházban az egyházi adó egyik hajdani formája volt egykoron, amelyet a gyülekezetekhez tartozó házaspárok gabonaneműben vagy más természetbeni szolgáltatásban, illetve készpénzben fizettek a lelkésznek, a felekezeti tanítónak.

A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye 1908. évi Schematismusa [Névtára] szerint Beregkövesd egyházközség és filiái – szomszédos Beregpálfalva, Falucska és Komlós – a Beregszászi Esperesi Kerülethez (Districtus) tartoztak. Az 1915. évi Schematismus szerint viszont Beregkövesd három filiája időközben levált, és közülük Falucska parókia rangra emelkedett Beregpálfalva és Komlós filiákkal.²⁶

Közben az említett párbér-ügy fejleményeivel Bereg vármegye Közigazgatási Bizottsága következő, 1909. második félévi jelentése is foglalkozott. Megtudtuk, hogy a hívők ellenállása nemcsak Falucska, hanem „Komlós és [Bereg]Pálfalva községekre [is] kiterjedt s a [bereg]kövesdi esperessel szemben tanúsított renitens magatartás merevségéből vesztett ugyan, de a teljes béke helyreállta csak a nem tudni miért ellenszenves Dudinszky Iván lelkész eltávozásával várható”.²⁷ A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye akkori főpásztorának, Firczák Gyula (1836–1912) püspöknek az ügyel kapcsolatos intézkedéséről, a beregkövesdi lelkész más gyülekezethez történt áthelyezéséről nincsen tudomásunk.

Az 1909. évi V. törvénycikk – melyet Habsburg I. Ferenc József király (1867–1916) ez év március 18-án szentesített – alapján végrehajtott úgynevezett kataszteri kiigazítás után Bereg vármegyében is megállapították „mívelési áganként és osztályonként” az adózó községek területét és kataszteri tiszta jövedelmét. Beregkövesd községet adottságai miatt a 62 települést magába foglaló úgynevezett munkácsi becselőjárás első osztályozási vidékébe, tehát a jobb termőföldű falvak – például Alsóremete, Barkaszó, Beregleányfalva, Bilke, Csongor, Felsőkerepecz, Gázló, Ilosva, Izsnyéte, Kisdobrony, Munkácsváralja, Őrhegyalja, Szernye, Várpalánka – csoportjába sorolták a felméréskor.

Beregkövesd határának összesen 1317 kataszteri hold területét – ebből 1248 hold termőföld, 69 hold terméketlen volt – a lehetséges nyolc osztályból hatodikba sorolták, amelynek a kataszteri tiszta jövedelme 3897 Korona volt, az átlag 312 fillér. A szántók a legértékesebb első fokozatba (holdanként 1650 fillér) kerültek, a második (1400 fillér) és a harmadik (1100 fillér) mértékbe egyetlen holdat sem sorjázta. A negyedik osztályba 52 holdat (760 fillér), az ötödikbe 162 (500 fillér), a hatodikba 281 (320 fillér), a hetedikbe 269 (160 fillér), a nyolcadikba 131 holdat (100 fillér) jegyezték. A szántók összterülete 895 hold, ezek kataszteri tisztajövedelme 2667 Korona volt, átlag 298 fillér. A faluban 16 hold kertet vettek számba – ebből egy holdat a 4., tizenötöt az 5. osztályba soroltak (1100, illetve 720 fillér) – összesen 119 Korona tisztajövedelemmel, 743 fillér átlaggal.

Jelentős volt a falu rétállománya: összesen 193 kataszteri hold, 832 tiszta kataszteri jövedelemmel, az átlag 431 fillér. A rétek megoszlása: a negyedik fokozatba (800 fillér) 14 hold, az ötödikbe (500 fillér) 102, a hatodikba (300 fillér) 63, a hetedikbe (160 fillér) ugyancsak 14 hold került. Beregkövesden ekkor mindössze 5 katasztrális hold szőlőt vettek számba, amelyet az ötödik osztályba (1100 fillér) soroltak 30 Korona tiszta jövedelemmel, átlag 600 fillérrel. Szintén jelentős területnek tekinthető a községhez tartozó, és a harmadik fokozatba feljegyzett (180 fillér) 138 hold legelő 248 kataszteri tiszta jövedelemmel, az átlag 180 fillér. Az adóközségi felvétel végül mindössze egy hold, hatodik kataszteri tisztajövedelmi fokozatú (70 fillér) erdőt jegyzett Beregkövesden egy korona értékben, átlag 70 fillér. Végül egybevéve: a település összesen 1317 katasztrális hold kiterjedésű területe 2283 földrészletet alkotott, melyeket 328 birtokíven rögzítettek. Ez utóbbi azt jelentette, hogy a faluban igen magas volt az apró parcellák száma.²⁸

Az 1910. évi népszámláláskor Beregkövesd lakossága 1175 fő, közülük 1110 rutén (94,46%), 64 magyar (5,44%) anyanyelvű volt. A vallási megoszlás: 769 görög katolikus (65,44%), 11 római katolikus és 394 (33,53%) izraelita.²⁹ Az idézett adatokkal kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy egy évtizeddel korábban, 1900-ban községünknek 1054 lakosa volt, ebből 946 rutén anyanyelvű (89,75%), mindössze 20 magyar és 87 német (8,25%). Ez utóbbiak zöme feltehetően izraelita vallású volt, akik galíciai bevándorlásukat követően kezdetben németajkúnak vallották magukat, csak egy idő után magyarnak, miközben a felekezetüket megtartották. A fenti népszámlálási adatok jól érzékeltetik, hogy Beregkövesdre a galíciai eredetű zsidóság tömeges betelepülése a 20. század első évtizedében történt, mert 1910-ben köz-

ségünkben az arányuk már elérte a lakosság egyharmadát. S hasonlóan, mint más kárpátaljai településeken itt is a kezükbe vették az üzleti világot.

Beregkövesd egészségügyi ellátása lassan, évtizedek alatt alakult ki, illetve korszerűsödött. Ennek oka, hogy a közegészségügy rendezéséről szóló 1876. évi XIV. törvénycikk rendelkezései csak lassan terjedtek ki átfogóan az ágazat minden részére. E jogszabály részletesen meghatározta a közegészségügyi igazgatás alapelveit, de emellett számos más törvény is – például a nép- és középiskolai, a vízjogi stb. – tartalmazott közegészségügyi vonatkozású előírásokat. Minden 6000 lakosú község köteles volt alkalmazni egy orvost, e tekintetben a szomszédos kisebb települések társulhattak, amelyet az illetékes törvényhatóság hagyott jóvá. A községi-, illetve a körorvosokat a helyi képviselőtestület élethossziglan választotta, akiket hivatalukból csak fegyelmi határozattal mozdíthatták el. A törvényből érzékelhető, hogy a lakosság száma miatt Beregkövesd nem tudott eltartani egy orvost, hanem csak a környező falvakkal együtt. Hasonló elv működött, mint az akkori közigazgatásban, amikor településünk a szomszédos Komlós helységben lévő körjegyzőséghez tartozott. Szintén az előbbi törvény szabályozta (51. §), hogy minden, legalább 1500 lakost számláló község bábát (szülésznőt) köteles alkalmazni.³⁰

A 19–20. század fordulóján az országos helyzethez hasonlóan, a közegészségügy lassú fejlődésével párhuzamosan Bereg vármegyében is csökkent a fertőző megbetegedések száma. Másfél évtized alatt, 1892. és 1906. között fokozatosan visszaesett a himlő, a roncsoló toroklob, a gyermekágyi láz, a hasi hagymáz (hastífusz) és a kolera betegségek előfordulásának száma, mert ezen bajok kórokozói ellen a korabeli egészségügy már tudott védekezni. A kanyaró, a vörheny és a szamárhurut gyakorisága az állandó ingadozás ellenére megmaradt. Eközben egyre terjedt a gümőkór, „a jelenkor legpusztítóbb betegsége”, 1906-ban ennek mértéke a történelmi ország 63 vármegyéje közül a leginkább sújtotta Bereg vármegyét, amely a 61. volt a sorban az erdélyi Kolozs, illetve Ung vármegye előtt. (Ugocsa megye az 57., Máramaros a 60. helyet foglalta el.) Beregben ekkor 100 haláleset közül átlagban 33-nak volt az oka valamilyen fertőző betegség, ezen belül átlag 2,3 halálozás esett a gümőkorra, 20,7 a többire. Beregben ekkor 10 000 lakosra átlagban, mindössze 1,52 orvos jutott.³¹ (Az 1892 és 1906 közötti 15 évben, az országban több mint 60%-kal emelkedett a gümőkórban elhaltak száma.) Joggal feltételezzük, hogy a tárgyalt másfél évtizedben településünkön, Beregkövesden is jó néhányan szenvedtek, majd hunytak el gümőkórban.

Az előbbiekhöz hozzáfűzzük, hogy Bereg vármegyében még a 20. század elején is igen kevés volt az orvos. Az 1907. évi hivatalos adatok szerint az ország akkori 63 vármegyéje között a lakosok számához viszonyítva csupán az 55. helyet foglalta el. Ennek oka, hogy Beregben mindössze 32 orvos működött, átlag 6828 lakosra jutott egy orvos. Ráadásul az előbbi doktorok a megye 11 településén laktak, jó néhányan elsősorban a két városban, a megyeszékhely Beregszászon, illetve Munkácson. A statisztika azt is közölte, hogy Bereg vármegyében ekkor – az egy orvos által lakott helyhez viszonyítva – egy doktorra 338,6 km² terület jutott. (Az első helyen álló Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyében 1600 orvos működött, 1142 lakosra jutott egy doktor, a működési átlagterületük 116,7 km² volt).³² Nem véletlen, hogy a már idézett 1909. évi tiszti cím- és névtár szerint Beregkövesdnek még nem volt helyben lakó, saját orvosa.

Végül térjünk vissza a Beregkövesdet is érintő, különleges történeti értékű Borzsavölgyi Keskenyvágányú Helyiérdekű Gazdasági Vasútra, amelyet beregszászi kisvasútként is emlegettek, és hosszú évtizedekig szolgálta a pálya két oldalán elhelyezkedő magyar és ruszinajkú települések lakosságát. S napjainkban már az egyetlen ilyen jellegű létesítmény Kárpátalján, a többit már negyven-ötven éve felszámolták. Az 1969-ben kiadott, már idézett ukrán nyelvű enciklopédia még így fogalmazott „a belterületileg erre az időre jelentősen terjeszkedett Beregkövesd” története kapcsán: „A településen keskenyvágányú vasútvonal és országút halad át”.³³

Az 1970-es évektől azonban a Lvivi [Lembergi] Vasútigazgatóság tudatosan elhanyagolta a kisvasút pályájának a gondozását, mert annak személy-, illetve teherforgalmát közútra terelték át. Addig viszont jelentős szerepet játszott a mellette elhelyezkedő falvak utasforgalmában. A kisvasutat ugyanis sokan használták Beregszászra, Nagyszőlőstre és Ilosvára való munkába járásra, illetve a piacok felkeresésére. Szombaton és vasárnaponként viszont rengetegen kirándultak az Ilosvai járás turisták által kedvelt, festői tájaira. Az 1990-es évek elején már csak ritkán, különleges alkalmakként indítottak egy-egy szerelvényt úgynevezett „nosztalgia-vonat”-ként Beregszászról Ilosva irányába. Az Ilosva–Kovácsrét szakaszon azonban már 2002 óta szünetel a forgalom. Az Ilosva–Bilke–Lukove–Zárnya között már hiányos a pálya, mert a síneket egyes helyeken már felszedték.

Az 1994-ben Budapesten alakult Kisvasutak Baráti Köre Egyesület honlapján közölt 2011. évi, decemberig érvényes menetrend szerint a Borzsavölgyi kisvasúton – csütörtök és vasárnap kivételével – még öt személyszállító vonatpár közlekedett naponta a Nagyszőlős–Kömlös viszonylatban, a következő közbeeső

megállókkal: Szőlősegres, Feketepatak és Salánk. Komlóstól mindössze egyetlen oda-vissza vonatjárat szállította az utasokat az Ilosva járási székhelyig, eközben két településen állt meg: Beregkövesd és Beregkisfalud.³⁴ A borszavölgyi kisvasút Komlós és Beregszász közötti ága azonban rendszeresen nem üzemelt, miközben ezen a pályán időnként gépmenetek, vagyis mozdonyvonatok közlekedtek, mert a pályához kapcsolódva a fűtőház Beregszászban működik.

Az utóbbi időben a helyzet megváltozott. Annak ellenére, hogy még 2001-ben átfogó terv készült a borszavölgyi kisvasút megmentésére, amelyet a belöldi turizmus fejlesztésének a fontosságára hivatkozva, az ukrán kormány 2003-ban, egyik rendeletében jóváhagyott. Bár a kisvasút fenntartója a már említett Lemberg Vasútigazgatóság az elmúlt évtizedben többször több alkalommal bejelentette a forgalom teljes leállítását, de az mégis részben (mint írtuk) fennmaradt. Az Ukrán Állami Vagyonalap Kárpátaljai Megyei Kirendeltsége azonban 2011. elején törvénytelenül, az illetékes és érintett önkormányzatok tudta s beleegyezése nélkül, állami kezelésből magánkézbe adta a kisvasút Zárnya és Kovácsrét közötti szakaszát a hozzá tartozó földterülettel együtt. Az igen jelentős értéket 2011. májusában egy kelet-ukrajnai, luganszki vállalkozó mélyen áron alul megvásárolhatta. Az új tulajdonos az Ilosvai járásban elhelyezkedő Dolha közelében, már júniusban elindította a 103 éves vasútvonal felszedését, és a síneket vashulladékként értékesítette. Miközben az elmúlt másfél évtizedben több olyan esemény történt, amely bizakodással töltötte el a kisvasút híveit. Rendbe hozták a vagonokat, néhány éve augusztus első vasárnapját a „Borszavölgyi kisvasút napja”-vá nyilvánították. Eközben a külföldi, elsősorban magyarországi turisták érdeklődése folyamatosan növekedett az egyetlen, napjainkig megmaradt kárpátaljai keskeny vágányú vasút iránt.

Az állami kezelésből magánkézbe történő juttatás, illetve a vasúti pálya egy részének a lerombolása miatt, 2011. szeptemberében levélben élesen tiltakozott a kisvasút védelmére alakult „Borszavai Kezdeményezés” elnevezésű társadalmi szervezet a Kárpátaljai Megyei Állami Közigazgatási Hivatal elnökénél. Követelte a keskeny nyomtávú vasút felszámolásának azonnali leállítását, az eladás, a magánosítás körülményeinek szigorú kivizsgálását és a felelősök példás megbüntetését.³⁵

Ha az illetékes ukrán hatóságok végleg felszámolják a Borszavölgyi Keskenyvágányú Helyiérdekű Gazdasági Vasutat, azzal nemcsak Ukrajna, Kárpátalja lesz szegényebb egy kiemelkedő jelentőségű, történeti értékű műemlékkel, hanem – ez a szándék sem kizárt! – az ottani magyar közlekedéstörténetnek egy újabb alkotóelemét is sikerül végleg eltüntetni...

JEGYZETEK

¹ MOL. K 26. 1902–XXXI–1134. szám, 72. old. Lásd bővebben, EGAN Ede: A hegyvidéki földművelő nép közgazdasági helyzetének javítását célzó állami akció ügyében Munkácson, 1900. február 12-én tartott értekezletről szóló jelentés. Bp., 1900. 189. old.

² EGAN Ede, 1900. 6–8., 18., 35–36., 78–81, 91. old.

³ EGAN Ede, 1900. 84., 126. old.

⁴ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, Ungvár / Державний Архів Закарпатської Облaсті, Ужгород. (A továbbiakban: KTÁL.) Fond. 4. Opisz 14., od. zber. nr. 592., sztr. 485.

⁵ BIHAR Jenő: Egán Edét meggyilkolták. Bp., 1901. 29. old.

⁶ Az északkárpátmenti hegyvidéki nép gazdasági helyzetének javítására irányuló állami segítő akció hat évi működésének ismertetése. [1897-1903] Összeáll. Kazy József. Bp., 1904. 58–59. old.

⁷ BRAUN László: Hitelszövetkezetek a hegyvidéki kirendeltség keretében 1898–1910 között. Ungvár, 2011. Kiad. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola [Beregszász], 37. old. (Rákóczi-füzetek, LXXXV.)

⁸ Az északkárpátmenti hegyvidéki nép gazdasági helyzetének javítására irányuló állami segélyakció 1904. évi működésének ismertetése. Összeáll. Kazy József. Bp., 1905. 40–41., 48. old.

⁹ A hegyvidéki gazdasági actió 1905. évi működésének ismertetése. Összeáll. Kazy József. Bp., 1906. 50–53. old.

¹⁰ A hegyvidéki gazdasági actió 1906. évi működésének ismertetése. Összeáll. Kazy József. Bp., 1907. 59., 62., 71–72., 77. old.

¹¹ A hegyvidéki gazdasági actió 1907. évi működésének ismertetése. Összeáll. Kazy József. Bp., 1908. 45–48, 66., 73. old.

¹² A hegyvidéki gazdasági actió 1908. évi működésének ismertetése. Összeáll. Kazy József. Bp., 1910. 58–63., 105. old.

¹³ MOL. K 26. 1902–XXXI–1134. szám, 161. old.

¹⁴ MOL. K 26. 1906–XXXVII–2545. szám., 3. old.; Uo. 1907–XXXVII–3402. szám, 4. old.

¹⁵ TISZA István: A magyar állami, magán- és helyi érdekű vasutak fejlődése 1900 és 1914. között. In. Magyar vasúttörténet 1900-tól 1914-ig. 4. köt. Főszerk. Kovács László. Bp., 1996. Kiad. MÁV Rt. 106. old.

¹⁶ BENEŠ, Karel: Vasúti közlekedés Kárpátalján. Bp., 1996. Kiad. Magyar Államvasutak Rt. 18. old.; HORVÁTH Ferenc: Magyarországi vasútépítkezések 1900 és 1914 között. In. Magyar vasúttörténet 1900-tól 1914-ig. 4. köt. Főszerk. Kovács László. Bp. 1996. Kiad. MÁV Rt. 202. old.

¹⁷ MOL. K 26. 1909–XXXVII–1757. szám, 21. old.

¹⁸ MOL. K 26. 1909–XXXVII–1757. szám, 21. old.

¹⁹ MOL. K 26. 1909–XXXVII–4804. szám, 7. old.; Uo. K 26. 1909–XXXVII–1144. szám, 7. old.; Uo. K 26. 1910–XXXVII–2735. szám, 7–8. old.; Uo. K 26. 1911–XXXVII–3374. szám, 8., 25. old.; Uo. K 26. 1912–XXXVII–5211. szám, 7. old.

²⁰ Magyar Kir. Posta és Távirtda Rendeletek Tára, 1909. január 27. (6. szám.)

²¹ Uo. 1909. augusztus 5. (41. szám.)

²² Uo. 1910. március 14. (11. sz.)

²³ Magyarország Tiszti Cím- és Névtára. XXVIII. évf. 1909. Szerk. és kiad. a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Bp. 1909. 87. old.

²⁴ MOL. K 26. 1913–XXXVII–2254. szám, 1. old.

²⁵ MOL. K 26. 1909–XXXVII–4804. szám, 14–15. old.

²⁶ MAROSI István: Görög katolikusok Bereg vármegye Tiszaháti járásában. In. www.unimiskolc/~egyhtort/cikkek/marosiiistvan.htm 11. évf. 1. szám. A. D. MMX. [2010]. (Utoljára ellenőrizve: 2013. augusztus 4.)

²⁷ MOL. K 26. 1909–XXXVII–1144. szám, 21. old.

²⁸ Bereg vármegye adóközségeinek területe és kataszteri tisztajövedelme művelési áganként és osztályonként (az 1909. évi V. t.-czik alapján végrehajtott kataszteri kiigazítás után). Bp., 1913. Magyar Királyi Állami Nyomda, 33., 36., 55. old.

²⁹ Magyarország Közigazgatási Atlasza 1914. A Magyar Szent Korona országai. Tud. szerk. Zentai László. Baja–Pécs, 2000. 96. old. – Beregkövesd népességi és vallási adatainak százalékos arányait a szerző számolta ki.

³⁰ FÁY Aladár: Közegészségügyi szolgálat a községekben. Bp., 1899. Országos Központi Községi Nyomda Részvény-Társaság, 1., 7., 8., 73. old.

³¹ BARSÍ Jenő: A magyar orvosok eloszlása és az ország egészsége. Bp., 1909. Franklin-Társulat Nyomdája, 50–52. old. (A Budapesti Orvosi Kaszinó Orvostársadalmi Könyvtára, V. köt.)

³² Uo. 17–18. old.

³³ Історія міст і сіл Української РСР. Закарпатська область, 1969. стр. 337.

³⁴ Kisvasutak menetrendje. (Kisvasutak Baráti Köre Egyesület közlése.) In. www.kisvasut.hu (Utoljára ellenőrizve: 2013. augusztus 4.)

³⁵ MTI [Magyar Távirati Iroda]: Eladták a kisvasúti síneket Kárpátalján. 2011. október 4., kedd. In. Internet. www.index.hu/kulfold/2011/10/04/eladtak_a_kisvasuti_sineket_karpataljan (Utoljára ellenőrizve: 2013. augusztus 4.)

